

MƏDƏNİ VƏ MƏNƏVİ İRSİMİZ: “KEŞİKÇİDAĞ”

Our Cultural And Spiritual Heritage: Keshikchidag

Musa MURSAQULİYEV

“Keşikçıdağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun direktoru, Azərbaycan Respublikası, Ağstafa şəhəri, Director of the “Keshikchidag” State historical and cultural reserve, Aghstafa district. Azerbaijan.

Reference Mursaquliyev, M. (2019). “Mədəni Və Mənəvi İrsimiz: “Keşikçıdağ”, Academic Social Resources Journal, Vol:4, Issue: 10; pp:48-53

ÖZET

Dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Azərbaycanda qədim dövrlərdən mövcud olan yaşayış yerlərinin, müxtəlif tarixi dövrlərdə inkişaf tapmış mədəniyyətlərin müxtəlif aspektlərdən araşdırılması və öyrənilməsi istiqamətində aparılan işlər son illərdə daha da intensivləşmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən maddi- mədəniyyət nümunələri, mədəniyyət abidələri tarixi keçmişimizin və zəngin mədəniyyətimizin öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təsadüfi deyildir ki, bu abidələr dövlət tərəfindən nəzarətə götürülərək xüsusi qayğı ilə qorunur, öyrənilir və təbliğ edilir.

Keşikçıdağ mağaralar kompleksində yerləşən tarixi, arxeoloji və memarlıq abidələrinin yaşı daş dövrünə qədər gedib çatır. Bu unikal tarix-mədəniyyət abidəsinin ərazisində bir qala, iki məbəd, 70-ə qədər təbii və süni mağara, 87 kurqan, 23 su quyusu, 12 ərzaq anbarı, bir müqəddəs inanc yeri-Qüdrət bulağı, bir monumental abidə - “İlham Əliyev adına zirvə” yerləşir. Qoruğun ərazisi Ağstafa rayonunun mərkəzindən 75 km məsafədə, sonuncu yaşayış düşərgəsindən 28 km şimal-şərq istiqamətində, dəniz səviyyəsindən 750-950 m hündürlükdə, dağların cənub və cənub-şərq istiqamətindəki sıldırım qayalıqlarda, Gürcüstan Respublikası ilə sərhəddə yerləşir.

Qoruq ərazisində aparılan araşdırmalar bir daha deməyə əsas verir ki, burada təşəkkül tapan mədəniyyətlər müxtəlif tarixi dövrlərə aid olmaqla, fərqli dini - fəlsəfi dünyagörüşü əsasında zaman-zaman inkişafda olmuşdur. Bununla belə, burada inkişaf tapan mədəniyyətlərin daşıyıcıları bu ərazidə minilliklər boyu yaşamış, Qafqaz Albaniyası dövründə xristianlığı qəbul etmiş indiki yerli sakinlərin əcdadları hesab olunan türk mənşəli tayfalar olmuşdur.

Elmi ədəbiyyatdakı məlumatlara görə, Qafqazda təşəkkül tapan ən qədim dövlət qurumlarından olan Albaniyanın dövlətçilik tarixi e.ə. IV - e. VIII əsrlərini əhatə etmişdir. Albaniyada yaşayan əhalinin etnik tərkibi müxtəlif dillərdə danışan soylardan ibarət olmuşdur. Mənbələrdə uti, sak, qarqar, kəngərli, peçeneq, çola, koman, ijmax, tərtər, hun, xəzər, suvar (sabit, silir), mük (muğ), dondar, bayat və b. türk soylarının adı çəkilir.

Tədqiqatçıların qənaətinə görə, məhz islamın yayıldığı dövrlərdə mağara-məbədlər albanların özlərini və dinlərini mühafizə etmək üçün sığınacaq yerinə çevrilmişdir. Məlumdur ki, hər hansı bir tarixi abidənin öyrənilməsi, həmin abidə üzrə bir və ya bir neçə mütəxəssis tərəfindən aparılan tədqiqatla başa çatır. Minilliklər boyu mövcud olmuş mədəniyyətləri özündə əks etdirən, müxtəlif tarixi dövrlərin fakt və hadisələrini bəlkə, hələ də gizli saxlayan Keşikçıdağ mağaralar kompleksinin ərazisindəki elmi-tədqiqat işləri mütəmadi şəkildə, davamlı olaraq aparılmalıdır. Bu həm də ona görə vacibdir ki, bu tarix və memarlıq abidəsi məhz sərhəd bölgəsində yerləşir.

“Keşikçıdağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu ərazisindəki qaranlıq mağaralarda zamanın gizli səhifələrində gizlənmiş tarixi həqiqətləri araşdırmaq, öyrənmək üçün bu abidələr kompleksini yalnız görmək, müşahidə etmək azdır, onu dərinlən öyrənmək və tədqiq etmək lazımdır.

Açar sözlər: mədəniyyət abidələri, freska, mağaralar (cultural monuments, frescoes, caves)

1. GİRİŞ

Dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Azərbaycanda qədim dövrlərdən mövcud olan yaşayış yerlərinin, müxtəlif tarixi dövrlərdə inkişaf tapmış mədəniyyətlərin müxtəlif aspektlərdən araşdırılması və öyrənilməsi istiqamətində aparılan işlər son illərdə daha da intensivləşmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən maddi- mədəniyyət nümunələri, mədəniyyət abidələri tarixi keçmişimizin və zəngin mədəniyyətimizin öyrənilməsində xüsusi

əhəmiyyət kəsb edir. Təsadüfi deyildir ki, bu abidələr dövlət tərəfindən nəzarətə götürülərək xüsusi qayğı ilə qorunur, öyrənilir və təbliğ edilir.

Hazırda respublikamızda tarixi keçmişimizi, mədəni irsimizi özündə əks etdirən onlarla qoruq fəaliyyət göstərir. Həmin obyektlərdə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, AMEA-nın müvafiq institutları, eləcə də yerli icra hakimiyyəti strukturları və digər qurumlar tərəfindən mühafizə, tədqiqat və təbliğat istiqamətində məqsədyönlü işlər aparılır. Bu cür geniş və çoxşaxəli formada təşkil edilən işlərin tərkib hissəsi olaraq, Ağstafa rayonunda yerləşən “Keşikçidağ” Dövlət tarix- mədəniyyət qoruğu ərazisində elmi-tədqiqat və təbliğat istiqamətində aparılan işlər geniş vüsət almaqdadır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev buradakı zəngin maddi mədəniyyət abidələrinin tarixi - etnoqrafik əhəmiyyətini nəzərə alaraq, 2005-ci ilin oktyabr ayının 12-də əraziyə səfər etmiş, abidələrlə yerində əyani şəkildə tanış olmuşdur. Cənab Prezident həmin abidələrin daha da dərindən öyrənilməsi, mühafizəsi və təbliğ edilməsi məqsədilə 2563 sayılı sərəncamla 19 dekabr 2007-ci ildən etibarən bu ərazini “Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu elan etmişdir. Həmin vaxtdan qoruğun ərazisindəki strateji cəhətdən ən hündür yüksəkliklərdən biri ölkə Prezidentinin şərəfinə “İlham Əliyev adına zirvə” adlandırılmışdır. Zirvədə möhtərəm Prezidentin adı və məlum fərmanı ilə bağlı məlumat lövhəsi iri daşlardan düzəldilmiş postament üzərində yerləşdirilmişdir.

Keşikçidağ mağaralar kompleksində yerləşən tarixi, arxeoloji və memarlıq abidələrinin yaşı daş dövrünə qədər gedib çatır. Bu unikal tarix-mədəniyyət abidəsinin ərazisində bir qala,iki məbəd, 70-ə qədər təbii və süni mağara, 87 kurqan, 23 su quyusu, 12 ərzaq anbarı , bir müqəddəs inanc yeri-Qüdrət bulağı, bir monumental abidə - “İlham Əliyev adına zirvə” yerləşir. Qoruğun ərazisi Ağstafa rayonunun mərkəzindən 75km məsafədə, sonuncu yaşayış düşərgəsindən 28km şimal-şərq istiqamətində, dəniz səviyyəsindən 750-950 m hündürlükdə, dağların cənub və cənub-şərq istiqamətində sıldırım qayalıqda, Gürcüstan Respublikası ilə sərhəddə yerləşir.

Qoruq ərazisində on ildən artıq bir müddətdir ki, tarixi-mədəni irsin öyrənilməsi istiqamətində davamlı olaraq elmi-tədqiqat işləri aparılır. Ərazinin çətin coğrafi şəraitdə olmasına baxmayaraq, burada illərdir ki, vətənpərvər alimlərimiz səylə çalışırlar. Onlardan AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, t. ü. e. d. Nəcəf Müseyibli, həmin İnstitutun “İlk orta əsrlər” şöbəsinin müdiri, t. ü. e. d., professor Arif Məmmədov, aparıcı elmi işçilərdən t. ü. f. d. Mansur Mansurov, t. ü. f. d. Anar Ağalarzadə, t. ü. f. d. Dmitriy Kiriçenko, Bakı Dövlət Universitetinin dosenti, t. ü. f. d. Yunis Nəsilbli və AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun sabiq əməkdaşı, s. ü. e. d., dosent İmaş Hacıyevin adlarını qeyd etmək yerinə düşərdi.

Qoruq ərazisindəki aparılan araşdırmalar bir daha deməyə əsas verir ki, burada təşəkkül tapan mədəniyyətlər müxtəlif tarixi dövrlərə aid olmaqla, fərqli dini - fəlsəfi dünyagörüşü əsasında zaman-zaman inkişafda olmuşdur. Bununla belə, burada inkişaf tapan mədəniyyətlərin daşıyıcıları bu ərazidə minilliklər boyu yaşamış, Qafqaz Albaniyası dövründə xristianlığı qəbul etmiş indiki yerli sakinlərin əcdadları hesab olunan türk mənşəli tayfalar olmuşdur.

Elmi ədəbiyyatdakı məlumatlara görə, Qafqazda təşəkkül tapan ən qədim dövlət qurumlarından olan Albaniyanın dövlətçilik tarixi e.ə. IV - e. VIII əsrlərini əhatə etmişdir [1, s.3]. Albaniyada yaşayan əhalinin etnik tərkibi müxtəlif dillərdə danışan soylardan ibarət olmuşdur. Mənbələrdə uti, sak, qarqar, kəngərli, peçeneq, çola, koman, ijmax, tørtər, hun, xəzər, suvar (sabir, silir), mük (muğ), dondar, bayat və b. türk soylarının adı çəkilir. İrandilli soylardan isə kəsp, maskut, savdey, mard, mehrani, girdman və gel soyları haqqında məlumat verilir [2, s.67].

İslam dininin Azərbaycanda yayılması ilə əlaqədar təbii ki, xristianlıq tədricən zəiflədi. Tədqiqatçıların qənaətinə görə, məhz islamın yayıldığı dövrlərdə mağara-məbədlər albanların özlərini və dinlərini mühafizə etmək üçün sığınacaq yerinə çevrilmişdir. Müxtəlif dövrlərdə burada kütləvi yaşayışın olması da istisna deyildir.

Keşikçidağ mağaralar kompleksinin ərazisində yerləşən mağaraların əksəriyyətində xristianlıq mövzusu ilə bağlı çoxlu sayda freska işlənmişdir. Freska (ital. *fresco* – təzə, qurumamış, yaş), affresko (ital. *affresco*) – təzə suvaq üzərində çəkilmiş rəsm mənasını ifadə edir. Freska termini divar rəsmlərinin (boyakarlığının) müxtəlif texnikalarda (yağlı boya, akvarel və s.) olan nümunələri üçün işlədilir [4]. Maraqlısı da budur ki bu freskallar bütöv halda deyil, pərakəndə şəkildədir. Diqqəti özünə cəlb edən freskaların əksəriyyəti dini ayinlərin keçirildiyi, memarlıq üslubuna, forma və qurluşuna görə Azərbaycan ərazisində yerləşən digər alban məbədlərində əks olunan divar rəsmləri ilə oxşarlıq təşkil edir. Azərbaycanın Gədəbəy, Şəmkir, Şəki-Qax zonasında da bu tipli məbədlər az deyil. Tədqiq edilən freskalarda təbii ki, ikincidən, yəni təmiz akvareldən istifadə olunmuşdur. Sonradan onların üzərinə xüsusi şirə (lak) çəkilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kompozisiyalarda bəzi hissə və detallarda (xüsusilə geyimlərdə) işıq-kölgə effektlərinin alınması üçün əlavə ağ boyaq tətbiq olunmuşdur. Bu metodun qarışıq texnikada işlənən nümunələrdə istifadə edildiyi rəssamlara da məlumdur. Müxtəlif kompozisiyalarda məxsusi xristianlıq elementlərinin yer alması diqqəti cəlb edir. Freskalarda diqqət çəkən kompozisiyalardan biri məşhur “Sirli axşam”, yaxud “Məxfi axşam” mövzusunda. Xristianlıqda məşhur olan və dərin fəlsəfi mənanı ehtiva edən bu mövzu mağaraların birində divar səthində sönük, səliqəsiz və demək olar ki, tamamlanmamış şəkildə yerinə yetirilmişdir. Sözügedən mövzuya aid kompozisiyada obrazların, yəni İsa Məsihin tələbələrini, məsləkdaşlarının sayı ənənəvi olaraq 12 deyil, daha azlıq təşkil edir. Çünki mağaranın divar səthinin həcmi kiçik olduğundan, çoxfiqurlu kompozisiyada obrazları lazımı sayda yerinə yetirmək mümkün olmamışdır. Əks təqdirdə obrazlar çox kiçik ola bilərdi və bu da digər kompozisiyalardakı obrazlarla miqyas baxımdan uyğunsuzluq təşkil edərdi. Kompozisiyada bir sırada verilmiş obrazların arxasında, bir qədər yuxarıda sonradan digər fiqurun təsvir edilməsinə cəhd göstərilə də, lakin onun yalnız kontur xətləri ilə rəssam kifayətlənmişdir. Həmin fiqurun (yalnız kontur xətləri olan) ümumi kompozisiyada artıq, yəni yamaq kimi olduğunu hiss edən rəssam bu obrazi tamamlamamışdır. Çünki həmin fiqur kompozisiyanın ümumi quruluşunu pozur.

“Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qorğunun ərazisində dəniz səviyyəsindən 850m hündürlükdə nəzarət məqsədilə tikilən və V-VIII əsrlərə aid edilən bir qala yerləşir. Keşikçi-gözetçi mənasını ifadə edən və yerli əhali tərəfindən sıldırım, dik qaya üzərində tikilən Keşikçiqalanın memarlıq-quruluş xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan ərazisindəki digər qalalarla oxşarlığı vardır.

Tarixi həqiqətlərin öyrənilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılması üçün sözügedən ərazidəki tikililərin (məbədlər və qala), həmçinin mağara-məbədlər kompleksindəki zəngin freskaların tədqiqi istiqamətində on ildən artıq bir müddət ərzində apardığımız elmi araşdırmaları ciddi elmi mənbələrlə əsaslandırmağa çalışmışıq. Elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri müxtəlif vaxtlarda respublika və xarici ölkələrdə keçirilən beynəlxalq konfranslarda, forumlarda dinlənilmiş, həmçinin nüfuzlu elmi məcmuələrdə nəşr olunmuşdur [6;7;8;9;10;11;12;13;14;15;16]. Bunlardan başqa 05.06.2017-09.06.2017-ci il tarixlərində Gürcüstan Respublikasının Tbilisi şəhərində bu ölkənin Mərkəzi Tarix Arxivində Keşikçidağdakı mağara-məbədlər kompleksi üzrə tarixi sənədləri araşdırmışıq. Gürcü mətnlərində və arxiv sənədlərində bu abidələr və onların yerləşdiyi ərazi əsasən, “Пещерные монастыри Давид-Гареджи”[17], “Давид-Гареджийская пустынь” kimi ifadə olunur. Həmçinin “Гареджийская школа живописи” termininə də rast gəlinir.

Bununla belə, biz qəti hesab etmirik ki, abidə haqqında hər şeyi və yaxud çox şeyi deyə bilmişik. Və onu da qeyd edək ki, bizim tədqiqatlar mağara-məbədlər kompleksinin yalnız Azərbaycan ərazisində olan hissələrinə aiddir.

Məlumdur ki, hər hansı bir tarixi abidənin öyrənilməsi, həmin abidə üzrə bir və ya bir neçə mütəxəssis tərəfindən aparılan tədqiqatla başa çatır. Minilliklər boyu mövcud olmuş mədəniyyətləri özündə əks etdirən, müxtəlif tarixi dövrlərin fakt və hadisələrini bəlkə, hələ də gizli saxlayan Keşikçidağ mağaralar kompleksinin ərazisindəki elmi-tədqiqat işləri mütəmadi şəkildə, davamlı olaraq aparılmalıdır. Bu həm də ona görə vacibdir ki, bu tarix və memarlıq abidəsi məhz sərhəd bölgəsində yerləşir.

Məqaləni Alban dövrü abidələrinin görkəmli tədqiqatçısı, professor Gülçöhrə Məmmədovanın çox əsaslı və obrazlı şəkildə dediyi fikirlə yekunlaşdırmağı daha məqsədəuyğun hesab etdik: “Abidəni nəyin ki, görmək, onun üzərinə əl ilə təmas etmək, onu hiss etmək, dinləmək, eşitmək lazımdır”. Bu sözlər onun vaxtilə Şəki ərazisindəki abidələrlə bağlı verdiyi və televiziya kanallarında yayımlanmış müsahibəsində səslənmişdir. Bəli! Bundan artıq və doğru izaha ehtiyac yoxdur.

“Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu ərazisindəki qaranlıq mağaralarda zamanın gizli səhifələrində gizlənmiş tarixi həqiqətləri araşdırmaq, öyrənmək üçün bu abidələr kompleksini yalnız görmək, müşahidə etmək azdır, “onları hiss etmək, eşitmək, dinləmək lazımdır”.

KAYNAKÇA

1. Xəlilov M.C. Albaniyanın tarixi, etno-mədəni hüduqları: qərb istiqaməti. Bakı, RS Poliqraf, 2017,116 s.
2. Rəcəbli Q.Ə. Azərbaycan tarixi. Bakı, “Elm və təhsil”, 2013, 544s.
3. Rusiya Dövlət Tarix arxivi – RDTA. F. 796. Siy.17, İş.1821; Vərəqlər. 1-18.
4. ru.wikipedia.org/wiki/Фреска
5. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. 10 cildə, I cild. Bakı, 1976, 592s.
6. Hacıyev İ. A. “Keşikçidağ”: alban-xristian məbədləri // AMEA Mİİ, İncəsənət və mədəniyyət problemləri. Bakı, “Təknur” 2012, №1 (39) s.11-23
7. Hacıyev İ. A. “Keşikçidağ”: mağara-məbədlər kompleksi. Elm” qəzeti, 21 sentyabr 2012, № 27-28 (1045-1046) s.8-9
8. Hacıyev İ. A. “Keshikchidagh” cave-temple complexes // The Presidium of Azerbaijan National Academy of Sciences. “Azerbaijan & azerbaijanians” international journal. 2012, №3-4 p.3-8
9. Hacıyev İ. A. Mursaquliyev M.H. “Keşikçidağ” Dövlət-Tarix Mədəniyyət Qoruğunda turizmin inkişaf perspektivləri / AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu “Azərbaycan memarlığında Qafqaz Albaniyası abidələri” mövzusunda konfransın materialları. İncəsənət və mədəniyyət problemləri. Bakı, 2013, buraxılış №1 (43) s.55-59
10. Hacıyev İ. A. “Qafqaz Albaniyasını öyrənirik” layihəsinin Şəmkir-Ağstafa turu // AMEA “Elm və həyat”. Elmi populyar jurnal, №4(459),2016 s. 62-65
11. Hacıyev İ. A. “Keşikçidağ” mağara-məbədlər kompleksində freskalar / “2-ci Beynəlxalq Freska Forumu”. Çin – Sian. “The Commercial Press”, Pekin, 2016 s. 164-171(çin dilində)
12. Гаджиев И.А. Комплекс пещерных храмов «Кешикчидаг» // «Проблемы востоковедения», научный журнал. Уфа, 2013 № 3 (61) с. 62-69
13. Гаджиев И.А., Мурсагулиев М.Г. Перспективы Развития Туризма в Государственном Историко-Культурном Заповеднике «Кешикчидаг» / Министерство Спорта РФ «Российский Государственный Университет Физической Культуры, Спорта, Молодежи и Туризма (Гцолифк)» Международный Туризм и Спорт. Материалы I Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Москва, 21–22 ноября 2013 г. с.158-160
14. Гаджиев И.А., Мурсагулиев М.Г. Перспективы Развития Туризма в Государственном Историко-Культурном Заповеднике «Кешикчидаг» / Межд. Научно - прак. конференция «Нематериальное культурное наследие тюркских народов как объект сохранения». Казань, 2014 с. 8-11

15. Гаджиев И.А. Интегративный принцип работы в процессе археологических исследований / Министерство культуры Татарстан, РЦРТК, Традиционная культура народов Поволжья. Материалы III Всероссийской научно-практической конференции (часть первая) Казань-2016 с.133-138
16. Мамедов А.А., Гаджиев И.А., Мурсагулиев М.Г. Археологические исследования на территории Государственно - Исторического Заповедника “Кешикчидаг”: перспективы развития археотуризма / Институт истории, языка и литературы Уфимского научного центра Российской академии наук. Материалы VI Всероссийской тюркологической конференции «Урал-Алтай: через века в будущее», Уфа, ИИЯЛ, 2014
17. Чубинашвили Г.Н. Пещерные монастыри Давид – Гареджи. Очерк по истории искусства Грузии Издательство АН Грузинской ССР. Тбилиси, 1948, 118 с., илл.

1. Keşikçiqala & Keshikchigala (tower)

2. “İlham Əliyev adına zirvə”də,

İ. Hacıyev, M. Mursaquliyev, A. Məmmədov, iyul 2012-ci il.

2. In "The peak named after İlham Aliyev",

I. Hacıyev, M. Mursaguliyev, A. Mammadov, July 2012.

3. Qoruq ərazisində qəbir abidəsinin açılması,

A. Məmmədov, İ. Hacıyev, M. Mursaqliyev, dekabr, 2013-cü il.

3. Opening of barrow in the territory of the reserve; A. Mammadov. I. Hajiyev, M. Mursagulyev, December 2013.